

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ: <<ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΠΟΜΟΝΩΣΗ & ΜΟΝΑΞΙΑ ΣΤΗΝ
ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ>>

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ ΜΑΡΙΑ.
Α.Μ..Τ : 0299047

ΕΠΟΠΤΡΙΑ: ΛΕΟΝΤΑΡΗ ΑΓΓΕΛΙΚΗ

ΒΟΛΟΣ 2003

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 1421/1
Ημερ. Εισ.: 16-02-2004
Δωρεά:
Ταξιδετικός Κωδικός: ΠΤ ΓΓΕ
2003
ΠΑΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000070772

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΘΕΜΑ: <<ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΠΟΜΟΝΩΣΗ & ΜΟΝΑΞΙΑ ΣΤΗΝ
ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ>>**

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ ΜΑΡΙΑ.

Α.Μ..Τ : 0299047

ΕΠΟΠΤΡΙΑ: ΛΕΟΝΤΑΡΗ ΑΓΓΕΛΙΚΗ

ΒΟΛΟΣ 2003

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	σελ 1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	σελ 3-4
<u>1. Το Θεωρητικό Υπόβαθρο της παρούσας έρευνας.</u>	
1.1 Η έννοια της μοναξιάς.....	σελ 5-8
1.2 Είδη μοναξιάς.....	σελ 8-11
1.3 Διαχωρισμός μοναξιάς και μοναχικότητας.....	σελ 11-12
1.4 Παιδική μοναξιά.....	σελ 12-15
1.5 Αιτίες μοναξιάς.	σελ 16-19
1.6 Συνέπειες μοναξιάς.....	σελ 20-22
1.7 Σχέσεις συνομηλίκων, φιλία και κοινωνικό Status.....	σελ 23-28
1.8 Κατηγορίες κοινωνικής θέσης παιδιών.....	σελ 28-35
1.9 Αντιμετώπιση μοναξιάς.....	σελ 36-38
1.9.1 Ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων.....	σελ 38-40
1.9.2 Δημιουργία σωστού σχολικού πλαισίου.....	σελ 40-42
<u>2. Μεθοδολογία της παρούσας έρευνας.</u>	
2.1 Στόχος & υπόθεση της έρευνας.....	σελ 43
2.2 Περιγραφή του δείγματος	σελ 44-45
2.3 Μέθοδος συλλογής δεδομένων και χρόνος & τόπος διεξαγωγής της έρευνας.....	σελ 46-47

2.4 Ερωτηματολόγιο.....σελ 47-48

3. Αποτελέσματα και συζήτηση .

3.1 Ανάλυση δεδομένων.....σελ 49-52

3.2 Συμπεράσματα της έρευνας.....σελ 53-54

Βιβλιογραφία.....σελ 55-61

Παράρτημα.....σελ 62-71

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η έρευνα αυτή είχε ως βασικό στόχο τη διερεύνηση της μοναξιάς στην προσχολική και την πρώτη σχολική ηλικία. Η ενασχόλησή μου με το συγκεκριμένο θέμα προέκυψε από το ενδιαφέρον μου γύρω από τα θέματα Ψυχολογίας.

Θα ήθελα να εκφράσω τις ειλικρινείς και θερμές ευχαριστίες μου στην επόπτριά μου, την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Παιδαγωγικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας κ. Αγγελική Λεονταρή, για την ανεκτίμητη βοήθειά της, την παροχή υλικού και την καθοδήγηση που μου παρείχε σε όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας αυτής. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω την Καθηγήτρια του τμήματος της Ψυχολογίας του Α.Π.Θ. κ. Αναστασία Ευκλείδη για την παροχή υλικού και τη συμπαράσταση που μου παρείχε.

Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά το οικογενειακό μου περιβάλλον, καθώς και όλους όσους συνέβαλαν στην ολοκλήρωση της εργασίας και ιδιαίτερα τις νηπιαγωγούς, τους δασκάλους, τα νήπια και τους μαθητές της Α΄ Δημοτικού των σχολείων που συνεργάστηκαν πρόθυμα κατά τη διεξαγωγή της έρευνας.

Η όλη διαδικασία υπήρξε ιδιαίτερα επωφελής για μένα, καθώς με βοήθησε να εξοικειωθώ τόσο με τα προβλήματα και τις απαιτήσεις όσο και με τη χαρά της δημιουργίας που πηγάζει μέσα από την ολοκλήρωση της έρευνας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ψυχολόγοι, ανθρωπολόγοι και κοινωνιολόγοι συμφωνούν ότι ο άνθρωπος ως κοινωνικό όν επιζητά και αναζητά την υποστήριξη και τη συντροφιά των άλλων ατόμων και συνανθρώπων του στα διάφορα στάδια της ζωής του.

Όλοι οι άνθρωποι ανεξάρτητα από την ηλικία ή το φύλο τους βιώνουν το συναίσθημα της μοναξιάς σε κάποια στιγμή της ζωής τους. Για τους περισσότερους ανθρώπους αυτό το συναίσθημα δεν διαρκεί πολύ. Για άλλους όμως η μοναξιά και η κοινωνική αποξένωση είναι μια επίμονη και επίπονη πραγματικότητα της καθημερινής τους εμπειρίας .

Οι ποιητές και οι φιλόσοφοι έχουν συζητήσει και μελετήσει το υπαρξιακό νόημα της μοναξιάς, ενώ πολλοί ερευνητές έχουν προσπαθήσει να αποσαφηνίσουν γιατί μερικά άτομα υποφέρουν από το δυσάρεστο συναίσθημα της μοναξιάς περισσότερο από άλλα άτομα. Το γεγονός ότι η μοναξιά προβλέπει συναισθήματα απαισιοδοξίας και κατάθλιψης δεν την κατατάσσει στα δυσάρεστα συναισθήματα μόνο.

Πολλοί ερευνητές κάνουν αναφορά και στα θετικά στοιχεία της μοναξιάς. Υποστηρίζουν ότι η μοναξιά έχει μια ποιότητα αμεσότητας και βάθους, και ότι είναι μια σημαντική εμπειρία , κατά την οποία ο άνθρωπος επικοινωνεί με τον εαυτό του. Ανακαλύπτει τη ζωή, ποιος

είναι, τι θέλει στην πραγματικότητα, την έννοια της ύπαρξής του, την αληθινή φύση των σχέσεών του με τους άλλους. Βλέπει και αναγνωρίζει για πρώτη φορά αλήθειες που ήταν κρυμμένες για πολύ καιρό.

Η μοναξιά βοηθάει το άτομο να επιστρέψει σε μια ζωή με τους συνανθρώπους του με ανανεωμένη ελπίδα και ζωτικότητα, με μια πληρέστερη αφοσίωση, με μια βαθύτερη επιθυμία να προβαίνει σε σωστές λύσεις των προβλημάτων και των θεμάτων που σχετίζονται με τους άλλους, με πιθανότητα και ελπίδα για μια αληθινή ζωή με τους συνανθρώπους του (Μoustakas, 1990).

Ο Μoustakas (1990, σελ 35) αναφέρει : « Αφήστε να υπάρχει μοναξιά , γιατί όπου υπάρχει μοναξιά, υπάρχει και ευαισθησία, και όπου υπάρχει ευαισθησία υπάρχει επίγνωση, αναγνώριση και υπόσχεση». (Μoustakas, 1990).

1. Το ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.

1.1 Η έννοια της μοναξιάς.

. Ο Woodward's (1999) προσδιορίζει τη μοναξιά ως : « το συναίσθημα του να είσαι μόνος και αποσυνδεδεμένος ή απομονωμένος από θετικούς ανθρώπους, μέρη και πράγματα.» (Rokach, 1999).

Οι Perlaui και Perlman (1998) προτείνουν τρεις θεωρητικές προσεγγίσεις για την κατανόηση της μοναξιάς:

1. Την Ανθρωπιστική προσέγγιση.
2. Την Γνωστική προσέγγιση.
3. Την Συμπεριφοριστική προσέγγιση.

Η ανθρωπιστική προσέγγιση βλέπει τη μοναξιά μέσα σε ένα αναπτυξιακό πλαίσιο, εξετάζοντας τον τρόπο με τον οποίο συνδέεται με τις ανάγκες του ατόμου για κοινωνικές σχέσεις στα διάφορα στάδια ανάπτυξης. Ο Sullivan (1990) περιγράφει τη μοναξιά ως μια δυσάρεστη εμπειρία που συνδέεται με την ανεπαρκή εκπλήρωση των αναγκών του ατόμου για στενές ανθρώπινες σχέσεις ή για μια πιο στενή ενδοπροσωπική σχέση. Παρόμοια , ο Weiss (1973) υποστηρίζει ότι η μοναξιά προκαλείται όχι από το να είσαι μόνος , αλλά από το να ζεις χωρίς σχέσεις οικειότητας (Margalit, 1990).

Οι Perla και Perlman (1990) θεωρούν ότι το άτομο νιώθει μοναξιά όταν διακρίνει μια ασυμφωνία ανάμεσα στο επιθυμητό και στις πετυχημένες-κατακτημένες κοινωνικές του σχέσεις (Margalit, 1990).

Η συμπεριφοριστική προσέγγιση υποστηρίζει ότι τα αισθήματα μοναξιάς πηγάζουν από μη ικανοποιητικές κοινωνικές σχέσεις. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, οι κοινωνικές σχέσεις μπορούν να θεωρηθούν ως ένα ειδικό τμήμα από ενισχύσεις και η μοναξιά μπορεί να θεωρηθεί κατά κάποιο τρόπο σαν απάντηση στο απόν ή ανεπαρκές σύνολο από σημαντικές κοινωνικές ενισχύσεις (Margalit, 1990).

Γενικά, η μοναξιά ορίζεται ως μια αντίδραση του ατόμου στη διαφορά που υφίσταται ανάμεσα στις επιθυμητές και στις πραγματικές κοινωνικές σχέσεις. Μπορεί κάποιος να είναι με πολλά άτομα μαζί και να βιώνει συναισθήματα μοναξιάς και αντίθετα μπορεί να είναι μόνος και να μη βιώνει την επώδυνη εμπειρία της. Η μοναξιά υποδηλώνει ανεπαρκή επίπεδα κοινωνικής αλληλεπίδρασης, μια αντίδραση στην απουσία σημαντικών κοινωνικών θετικών ενισχύσεων ή μια αίσθηση στέρησης, η οποία προξενείται από την έλλειψη ορισμένων ειδών ανθρώπινης συναναστροφής. Σχετικές έρευνες αναφέρουν ότι περίπου το 10 - 20% του γενικού πληθυσμού βιώνει την εμπειρία της μοναξιάς (Βασιλείου, 2000).

Η μοναξιά και οι εξουθενωτικές επιδράσεις της είναι διαβρωτικές. Όπως παρατήρησε ο Sadler (1985, σελ 58) «πολλοί από εμάς στο

σημερινό κόσμο, ζούμε στο χείλος μιας μοναχικής ζωής. Ένας σημαντικός αριθμός από εμάς έχει βιώσει τη λεηλασία της μοναξιάς, κάποιοι από εμάς έχουν εξασθενήσει, έχουν γίνει καταθλιπτικοί και έχουν καταστραφεί από αυτή». Όπως δείχνουν οι σχετικές έρευνες η μοναξιά συνδέεται με την κατάθλιψη, τις τάσεις αυτοκτονίας, την εχθρότητα, τον αλκοολισμό, τη φτωχή αυτοεκτίμηση και την ψυχοσωματική αρρώστια (Βασιλείου, 2000).

Παρόλο που αρκετές έρευνες συνδέουν τη μοναξιά με τη ζωή στα βιομηχανικά κράτη, φαίνεται ότι οι συνέπειές της αγγίζουν όλο τον κόσμο. Πολλές έρευνες πάνω στη μοναξιά εστιάζονται σε ατομικούς παράγοντες (π.χ. σε παράγοντες που έχουν να κάνουν με την προσωπικότητα ή την έλλειψη κοινωνικών επαφών) και τις αιτίες τους.

Επειδή η μοναξιά εκφράζει τη σχέση ενός ατόμου με τον κοινωνικό του περίγυρο, είναι πολύ πιθανό οι πολιτισμικές διαφορές και η ποικιλία στον τρόπο με τον οποίο οργανώνονται οι ανθρώπινες κοινωνίες, να επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι εκφράζουν και αντιμετωπίζουν τη μοναξιά (Rokach, 1999).

Οι Clark & Moustakas (1990) υποστηρίζουν ότι η μοναξιά είναι μια οργανική εμπειρία. Το να είσαι μόνος αποτελεί μια πραγματικότητα που είναι κοινωνική συνέπεια με μεγάλες προεκτάσεις αλλά και ένα ξεκάθαρο προσωπικό θέμα. Τα συναισθήματα της μοναξιάς ριζώνουν

βαθιά και ξετυλίγονται προς διαφορετικές κατευθύνσεις (Moustakas, 1990).

1.2 Είδη μοναξιάς .

Η παραδοσιακή προσέγγιση υποστηρίζει ότι η μοναξιά έχει δυο πτυχές : α) Συναισθηματική μοναξιά και β) Κοινωνική μοναξιά. Η συναισθηματική μοναξιά μπορεί να θεωρηθεί ως η ανικανοποίητη ανάγκη για στενές φιλικές σχέσεις και στενή κοινωνική επαφή. Η κοινωνική μοναξιά μπορεί να θεωρηθεί ως η απουσία αποδοχής από το κοινωνικό σύνολο. Σύμφωνα με την παραδοσιακή προσέγγιση η ίδια η λέξη «μοναξιά» μπορεί να χρησιμοποιείται από διάφορους ανθρώπους για να εκφράσει έντονα υποκειμενικές εμπειρίες και νοήματα. Η δεύτερη προσέγγιση που αναφέρεται στην κοινωνική μοναξιά θεωρεί ότι η μοναξιά αντιπροσωπεύει ένα κοινό πυρήνα εμπειρίας ανεξάρτητα από την ηλικία, το φύλο και τις παραδοσιακές συνθήκες.

Η συναισθηματική διάσταση της μοναξιάς αναφέρεται σε μια έλλειψη κοινωνικό-συναισθηματικών δεσμών και στενών σχέσεων με άλλα άτομα και μπορεί να θεωρηθεί ότι οδηγεί σε συναισθήματα άγχους και απομόνωσης. Το άτομο μπορεί να νιώθει μόνο , συναισθηματικά απομονωμένο ανεξάρτητα από το αν βρίσκεται με άλλους ή όχι. Αυτός ο τύπος της μοναξιάς συνδέεται με την απουσία μιας πρώιμης ασφαλούς σχέσης στη ζωή του ατόμου (Margalit, 1990).

Κατά τον Weiss (1998) η συναισθηματική μοναξιά βιώνεται όταν το άτομο δεν μπορεί να συνάψει μια πρωταρχική σχέση, πάνω στην οποία θα μπορεί να στηρίξει μια ψυχολογική οικειότητα. Η συναισθηματική μοναξιά μπορεί να είναι χαρακτηρολογική, όταν το άτομο δεν μπορεί να συνάψει ποσοτικά και ποιοτικά επαρκείς διαπροσωπικές σχέσεις (Margalit, 1990).

Η Fromm-Reichman (1990) τονίζει ότι οι διάφοροι συγγραφείς αποδίδουν το άγχος του ανθρώπινου είδους στην ψυχολογική του απομόνωση και την αποξένωση από τον ίδιο του τον εαυτό και τους συνανθρώπους του. Τονίζει επίσης ότι οι συγγραφείς αυτοί θεωρούν τη μοναξιά ως «την κοινή μοίρα του ατόμου στη σύγχρονη κοινωνία» (Βασιλείου, 2000).

Η κοινωνική μοναξιά αναφέρεται στην έλλειψη ενός αναγνωρισμένου κοινωνικού ρόλου και στην έλλειψη ενός δικτύου από κοινωνικές σχέσεις. Χαρακτηρίζεται από συναισθήματα πλήξης και κατάθλιψης. Ο κοινωνικά απομονωμένος άνθρωπος αναζητά συμμετοχή σε δραστηριότητες μέσα σε δίκτυα ή ομάδες οι οποίες θα τον/την υποδεχτούν ως μέλος. Ο σκόπιμος αποκλεισμός και η απόρριψη από μια ομάδα ατόμων που μοιράζονται κοινά ενδιαφέροντα στερούν το άτομο από ικανοποιήσεις και ανταμοιβές που επιτυγχάνονται μόνο μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις (Margalit, 1990).

Σύμφωνα με τον Weiss (1990) η κοινωνική μοναξιά βιώνεται όταν υπάρχει έλλειψη ενός κοινωνικού κύκλου. Είναι μια περιπτωσιακή κατάσταση η οποία δίνει έμφαση στις περιστασιακές ελλείψεις, οι οποίες δημιουργούν μοναξιά για τον καθένα από εμάς, όπως είναι η απώλεια λόγω θανάτου ή η διαμονή σε γεωγραφικά απομονωμένη περιοχή (Βασιλείου, 2000).

Ο Hojat (1989) υποστήριξε τη διάκριση μεταξύ της κοινωνικής και συναισθηματικής απομόνωσης, υπογραμμίζοντας την πολλαπλή φύση των συναισθημάτων της μοναξιάς. Διαπίστωσε ότι τα άτομα που ανέφεραν ότι οι γονείς τους δεν τους είχαν αφιερώσει αρκετό χρόνο και δεν τους είχαν καταλάβει, ένιωθαν μόνα. Εκείνα τα άτομα που απαρτίθησαν ότι δεν τα πήγαιναν καλά με τους συνομηλίκους τους στην παιδική ηλικία, έτειναν να εκφράσουν περισσότερο συναισθήματα μοναξιάς. Φαίνεται ότι η κατάθλιψη συνδέεται με τη συναισθηματική και την κοινωνική απομόνωση, αν και το άγχος βρέθηκε να σχετίζεται περισσότερο με την κοινωνική απομόνωση (Margalit, 1990).

Η μοναξιά επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες, όπως : οι κοινωνικές ανάγκες, οι επιθυμίες ή οι ικανότητες του ατόμου και τα στοιχεία της πραγματικότητας που έχουν σχέση με το κοινωνικό περιβάλλον του ατόμου.

Σύμφωνα με διάφορες έρευνες υπάρχουν κάποιοι παράγοντες που μπορεί να προδιαθέτουν για το βίωμα της μοναξιάς. Αυτοί οι

παράγοντες περιλαμβάνουν το βαθμό στον οποίο το παιδί αποτυγχάνει να αναπτύξει σχέσεις με νόημα, να γεφυρώσει το κοινωνικό ή το ενδοπροσωπικό κενό και να αντιμετωπίσει τα συναισθήματα της κοινωνικής απομόνωσης (Margalit, 1990).

Οι έρευνες δείχνουν επίσης ότι ο νευρωτισμός, ο ψυχωτισμός και η εσωστρέφεια-εξωστρέφεια έχουν σχέση με τη μοναξιά. Είναι γεγονός ότι τα άτομα με υψηλές τιμές σε αυτά τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας παρουσιάζουν ιδιομορφίες, οι οποίες συμβάλλουν στην εμπειρία της μοναξιάς. Για παράδειγμα τα άτομα με το χαρακτηριστικό του νευρωτισμού δεν μπορούν να συνάψουν σταθερές φιλικές και κοινωνικές σχέσεις, ενώ τα εσωστρεφή άτομα λόγω του κλειστού χαρακτήρα τους, δεν μπορούν να πάρουν πρωτοβουλίες για διάφορα θέματα και συνεπώς για σύναψη φιλίας (Βασιλείου, 2000).

Σε επίρρωση των παραπάνω έρχεται και η άποψη ότι με τη σταδιακή και ολοένα αυξανόμενη αστικοποίηση, εκβιομηχάνιση, χαλάρωση των οικογενειακών και κοινωνικών θεσμών, τον ανταγωνισμό και την πίεση, η εμπειρία της μοναξιάς διευρύνεται και αυξάνεται στον καθένα από εμάς, με αποτέλεσμα να χάνουμε την αίσθηση του ότι ανήκουμε κάπου ομαδικά και κοινωνικά (Βασιλείου, 2000).

1.3 Διαχωρισμός μοναξιάς και μοναχικότητας.

Η μοναξιά θεωρείται αρνητικό συναίσθημα ταυτιζόμενο με τη λύπη και την απελπισία. Το αίσθημα του να θέλει κανείς να μείνει μόνος θεωρείται ουδέτερο συναίσθημα. Διάφορες μελέτες έχουν ερευνήσει και υποστηρίξει τις θετικές πλευρές του συναισθήματος του να θέλει κάποιος να μείνει μόνος, συμπεριλαμβάνοντας την επιθυμία των ενηλίκων να διαλέγουν πότε θέλουν να μείνουν μόνοι, τι θα κάνουν όταν θα είναι μόνοι και πώς θα νιώθουν μετά το διάστημα της «μοναξιάς» (Arsenio, Cooperman, & Lover, 1999).

Όπως υποστηρίζουν διάφοροι ερευνητές γεννιόμαστε με την ανάγκη να είμαστε μόνοι και συγχρόνως να ερχόμαστε σε επαφή με τους άλλους. Η ανάγκη του να μείνουμε μόνοι κάποιες στιγμές είναι σημαντικό, ιδιαίτερα για τους εφήβους. Υπάρχει όμως ένα παράδοξο: ενώ οι έφηβοι μπορεί να νιώθουν μόνοι όταν απομακρύνονται από τους συνομήλικους τους, φαίνονται ότι χρειάζονται και κάποιες στιγμές να είναι μόνοι. Συμπερασματικά η μοναξιά είναι ένα αρνητικό συναίσθημα, ενώ το να θέλει κάποιος να περάσει λίγη ώρα μόνος του θεωρείται ουδέτερο συναίσθημα. Είναι μια αναπτυξιακή ανάγκη παράλληλη με την προσκόλληση και γενικά μια θετική εμπειρία. (Arsenio, Cooperman, & Lover, 1999)

1.4 Παιδική μοναξιά.

Στις σημερινές κοινωνίες η καθημερινή ζωή περιλαμβάνει πλήθος περιστατικών που προκαλούν στον άνθρωπο άγχος, δυσφορία και αναστάτωση. Μια από τις κυριότερες αιτίες για δημιουργία άγχους στο παιδί είναι οι σχέσεις του παιδιού με τους συνομηλίκους του. Οι σχέσεις αυτές διαταράσσονται σοβαρά όταν, για παράδειγμα, ένα παιδί είναι επιθετικό ή αντίθετα υπερβολικά δειλό. Σε τέτοιες περιπτώσεις (αλλά και για άλλους ποικίλους λόγους) ένα πολύ πιθανό αποτέλεσμα είναι η απόρριψη του παιδιού από τους συνομηλίκους του, πράγμα που μπορεί να το οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι δεν έχει φίλους και στο συνακόλουθο συναίσθημα της μοναξιάς (Γαλανάκη & Μπεζεβέγκης, 1996).

Το συναίσθημα της μοναξιάς, όπως και οι στρατηγικές αντιμετώπισης αγχογόνων καταστάσεων έχουν ερευνηθεί κυρίως στους ενήλικες και λιγότερο στα παιδιά. Ο σοβαρότερος λόγος για την έλλειψη σχετικών μελετών που αφορούν την παιδική μοναξιά είναι η πεποίθηση ότι τα μικρά παιδιά δεν νιώθουν μοναξιά. Στη δημιουργία της πεποίθησης αυτής συνέβαλε ο Weiss (1999) με την ψυχοδυναμική διαπίστωσή του ότι ο άνθρωπος αρχίζει να νιώθει μοναξιά από την εφηβεία και μετά, με την «απώλεια» των γονεϊκών αντικειμένων αγάπης. Πρόσφατα όμως ερευνητικά δεδομένα στις Η.Π.Α και στον

Καναδά στηρίζουν την άποψη ότι τα παιδιά βιώνουν και αυτά το συναίσθημα αυτό. Ακόμη και πολύ μικρά παιδιά (νηπιαγωγείου και Α΄ Δημοτικού) μπορούν να δώσουν έναν έγκυρο ορισμό της μοναξιάς (Γαλανάκη & Μπεζεβέγκης, 1996).

Επομένως η μοναξιά συνιστά και για τα παιδιά μια αγχογόνο κατάσταση. Πράγματι, διαπιστώθηκε ότι υπάρχουν οι αναμενόμενες τρεις διαστάσεις στον τρόπο τον οποίο τα παιδιά αντιλαμβάνονται τη μοναξιά: η συναισθηματική διάσταση - αφορά την επίγνωση ότι η μοναξιά είναι ένα δυσάρεστο συναίσθημα (κανένας δεν σε συμπαθεί, νιώθεις άχρηστος, ξεχασμένος, παραμελημένος), η γνωστική διάσταση που αφορά την επίγνωση ότι οι διαπροσωπικές σχέσεις είναι ελλειμματικές και μη ικανοποιητικές (δεν έχεις κανένα για να παίξεις, δεν υπάρχει κανένας για να σε βοηθήσει, δεν έχεις κανένα για να εμπιστευθείς) και τέλος η πραξιακή - επεισοδιακή διάσταση, που αφορά τραυματικές καταστάσεις ή γεγονότα, εμπειρίες απώλειας (απώλεια συγγενών, σύγκρουση, απόρριψη, τερματισμός φιλίας) (Γαλανάκη & Μπεζεβέγκης, 1996).

Η σχέση του συναισθήματος της μοναξιάς στα παιδιά με την απόρριψη από τους συνομηλίκους έχει μελετηθεί τα τελευταία χρόνια διεξοδικά. Τα παιδιά που απορρίπτονται από τους συνομηλίκους τους βιώνουν τη μεγαλύτερη μοναξιά από όλα τα άλλα παιδιά. Στη σχέση απόρριψης και μοναξιάς παρεμβαίνουν παράγοντες όπως ο βαθμός και η

χρονιότητα της απόρριψης, η ύπαρξη ενός πολύ καλού φίλου, τα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς του παιδιού και το κέντρο ελέγχου των πράξεων.

Έτσι για παράδειγμα, εάν ένα παιδί που έχει απορριφθεί από τους συνομηλίκους του τυχαίνει να έχει ένα στενό φίλο, θα νιώθει λιγότερη μοναξιά. Τα παιδιά με προβλήματα υπερβολικής αναστολής τα οποία ταυτόχρονα έχουν απορριφθεί, νιώθουν περισσότερη μοναξιά από ό,τι τα παιδιά με επιθετική και αντιδραστική συμπεριφορά τα οποία έχουν ταυτόχρονα απορριφθεί. Τα παιδιά που αποδίδουν τις κοινωνικές τους επιτυχίες σε ασταθή και εξωπροσωπικά αίτια και τις κοινωνικές τους αποτυχίες σε σταθερά και ενδοπροσωπικά αίτια βιώνουν έντονο συναίσθημα μοναξιάς (Γαλανάκη & Μπεζεβέγκης, 1996).

1.5 Αιτίες μοναξιάς.

Όπως ειπώθηκε και παραπάνω μια από τις κυριότερες αιτίες που προκαλούν άγχος στο παιδί αλλά και στον ενήλικα είναι οι σχέσεις του με τους συνομηλίκους του. Στην κοινωνία μας δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο της μοναξιάς. Η μοναξιά είναι μια εξαιρετικά δυσάρεστη εμπειρία, αποτέλεσμα μιας λανθασμένης αντιμετώπισης της ανάγκης για ανθρώπινες στενές σχέσεις (Μoustakas, 1990).

Έγιναν πολλές έρευνες προκειμένου να βρεθούν τα αίτια που οδηγούν στο δυσάρεστο και επώδυνο συναίσθημα της μοναξιάς. Τα βασικότερα αίτια έχουν σχέση με την εξωτερική εμφάνιση, τη σχολική επίδοση του παιδιού, το κοινωνικό του επίπεδο, την έλλειψη κοινωνικών δεξιοτήτων καθώς και τη χαμηλή αυτοεκτίμηση και το οικογενειακό περιβάλλον. Τα παιδιά συνήθως επιλέγουν τους φίλους τους από το ίδιο ή παρόμοιο κοινωνικό επίπεδο. Η κοινωνική θέση του παιδιού συχνά προσδιορίζει το βαθμό στο οποίο το παιδί γίνεται αρεστό ή όχι από την κοινωνική ομάδα. Έχει βρεθεί ότι άτομα με χαμηλό κοινωνικό επίπεδο απωθούνται από την ομάδα σε μεγάλο βαθμό. Σύμφωνα με τους Coie & Dodge (1982) τα παιδιά με βάση το επίπεδο αποδοχής από την ομάδα διακρίνονται σε πέντε κατηγορίες :

1. Δημοφιλή.
2. Απορριπτόμενα.

3. Αδιάφορα.

4. Επιθετικά.

5. και τα παιδιά που ανήκουν στη Μέση κατηγορία (Margalit, 1990).

Πολλά παιδιά μπορεί να οδηγούνται στο δυσάρεστο συναίσθημα της μοναξιάς εξαιτίας της έλλειψης ορισμένων σημαντικών κοινωνικών δεξιοτήτων (Cohen & Stern, 1999).

Οι κοινωνικές δεξιότητες είναι εκείνες οι κοινωνικά αποδεκτές , μαθημένες συμπεριφορές που καθιστούν ικανό το άτομο να αλληλεπιδρά αποτελεσματικά με τους συνομηλίκους του. Οι κοινωνικές δεξιότητες αποτελούν ένα είδος « στρατηγικής » για την δυνατότητα εισόδου σε μια κοινωνική ομάδα (Margalit, 1990).

Τα παιδιά με κάποια νοητική υστέρηση ή κάποια σωματική αναπηρία που φαίνεται ότι παρουσιάζουν έλλειψη σημαντικών κοινωνικών δεξιοτήτων. Η έλλειψη αυτή έχει σαν αποτέλεσμα την αδυναμία του ατόμου να εδραιώσει και να διατηρήσει ικανοποιητικές σχέσεις (Margalit, 1990).

Η σχέση ανάμεσα στη μοναξιά και τη χαμηλή αυτοεκτίμηση θεωρούνται αντίστροφες. Η χαμηλή αυτοεκτίμηση είναι μια σοβαρή αιτία που οδηγεί στη μοναξιά. Η χαμηλή αυτοεκτίμηση που μπορεί να έχουν κάποια άτομα, τα οδηγεί στο να εκφράζονται και να δείχνουν το χαρακτήρα τους στους άλλους με ιδιαίτερα αρνητικό τρόπο. Από την άλλη πλευρά εξαντλητικές περίοδοι μοναξιάς μπορεί να οδηγήσουν την

αυτοεκτίμηση του ατόμου σε πολύ χαμηλά επίπεδα και η χαμηλή αυτοεκτίμησή να μεγαλώσει το δυσάρεστο συναίσθημα της μοναξιάς που νιώθουν (Margalit, 1990).

Η χαμηλή αυτοεκτίμηση χαρακτηρίζει κυρίως τα εσωστρεφή άτομα τα οποία εξαιτίας του κλειστού χαρακτήρα τους δεν παίρνουν την πρωτοβουλία σύναψης φιλικών και κοινωνικών σχέσεων παρά το γεγονός ότι τις επιθυμούν, με αποτέλεσμα να βιώνουν το δυσάρεστο συναίσθημα της μοναξιάς (Βασιλείου, 2000).

Βασικό ρόλο βέβαια παίζει και η εξωτερική εμφάνιση. Παιδιά με ωραίο και εκλεπτυσμένο ντύσιμο, σωστή ομιλία και ωραία χαρακτηριστικά γίνονται αντικείμενο θαυμασμού και προσελκύουν τους συνομηλίκους τους. Και είναι αυτά τα παιδιά που στις περισσότερες περιπτώσεις κατέχουν το ρόλο του αρχηγού στις παιδικές ομάδες. Παιδιά, τα οποία χαρακτηρίζονται από μια ατημέλητη εμφάνιση, όχι μόνο δεν κατέχουν το ρόλο του αρχηγού, αλλά βιώνουν το δυσάρεστο συναίσθημα της μοναξιάς επειδή δεν επιλέγονται από τους συνομηλίκους τους για να συμμετάσχουν στο παιχνίδι ή στην ομάδα (Γαλανάκη, 1998).

Πρέπει εδώ να κάνουμε μια σημαντική διάκριση ανάμεσα στη δημοτικότητα - τη γενική έλξη, τη γοητεία, που ασκείται επάνω στους άλλους - και στην ικανότητα να δημιουργεί κάποιος στενές προσωπικές σχέσεις. Τα δημοφιλή παιδιά μπορεί να έχουν πολλούς θαυμαστές, αλλά

λίγους φίλους. Το γεγονός ότι κάποιος επιλέγεται από τους πολλούς ως αντικείμενο θαυμασμού λόγω της εξωτερικής του εμφάνισης ή της σχολικής του επίδοσης μπορεί ταυτόχρονα να αποτελέσει λόγο να απομονωθεί κοινωνικά, ιδιαίτερα αν τα παραπάνω προσόντα, που αναφέραμε προκαλούν το φθόνο ή τη ζήλια όσων δεν τα διαθέτουν (Herbert, 1990).

Και ο ρόλος της σχολικής επίδοσης έχει άμεσα σχέση με τη μοναξιά. Φαίνεται ότι τα παιδιά επιζητούν και το δείχνουν με την επιλογή τους , οι συμπαίκτες τους στο παιχνίδι ή τα άτομα που απαρτίζουν την παρέα τους, να είναι καλοί μαθητές με δυνατότητα σωστής επικοινωνία. Παιδιά τα οποία δεν μπορούν ή απλά δεν ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις του σχολικού συστήματος οδηγούνται σταδιακά στη μοναξιά και την κοινωνική απομόνωση (Cohen & Stern, 1999).

Βασικό ρόλο στη μοναξιά παίζει και ο οικογενειακός παράγοντας. Μπορεί οι ίδιοι οι γονείς με την υπερβολικά αυταρχική τους πειθαρχία ή την υπερβολικά απαιτητική τους στάση να μειώσουν την ανάγκη του παιδιού να κάνει φίλους ή να γίνει μέλος μιας σχολικής ομάδας. Αν οι γονείς δε διαθέτουν οι ίδιοι κάποιες σημαντικές κοινωνικές δεξιότητες, το πιο πιθανό είναι να μην μπορέσουν να προσφέρουν επαρκή πρότυπα συμπεριφοράς στα παιδιά τους , ώστε αυτά να ταυτιστούν μαζί τους ή να μιμηθούν διάφορες κοινωνικές καταστάσεις (Herbert, 1990)

1.6. Συνέπειες μοναξιάς.

Πολλές είναι οι συνέπειες του δυσάρεστου συναισθήματος της μοναξιάς. Πολλοί ερευνητές κάνουν λόγο για κατάθλιψη, επιθετικότητα, στροφή των παιδιών στο αλκοόλ και τα ναρκωτικά και για σχολική αποτυχία.

Είναι πολύ πιθανό η κοινωνική απομόνωση και η απόρριψη που προέρχεται από τους συνομηλίκους να οδηγεί τα παιδιά σταδιακά στην κατάθλιψη. Στοιχεία που έχουν προκύψει από διάφορες έρευνες τονίζουν ότι μερικά παιδιά από την ομάδα των μοναχικών απορριπτόμενων παιδιών τριγυρίζουν στην αυλή του σχολείου, προσπαθώντας να αλληλεπιδράσουν με κάποιο τρόπο με τους συνομηλίκους τους, δυστυχώς όμως αποτυγχάνουν (Bee, 1995).

Σε αυτό το στάδιο τα παιδιά απογοητεύονται και οδηγούνται στην κατάθλιψη, ενώ προσπαθούν με κάθε τρόπο να διαμορφώσουν κάποια κοινωνική επαφή. Η ομοιότητα ανάμεσα σε μερικά μοναχικά παιδιά και σε κάποιους καταθλιπτικούς εφήβους, μπορεί να φανερώνει ότι η μοναξιά και η κατάθλιψη δεν είναι ανεξάρτητες και ότι είναι ίσως κάποιο χαρακτηριστικό της παιδικής και εφηβικής ηλικίας (Qualter & Munn, 2002).

Τα καταθλιπτικά - μοναχικά παιδιά δείχνουν λυπημένα και υποστηρίζουν ότι κατά βάθος είναι λυπημένα, κλαίει εύκολα, νιώθουν

υπερβολική μοναξιά, είναι απογοητευμένα και από τη ζωή από τον ίδιο τους τον εαυτό. Κάποιες φορές είναι ιδιαίτερα κακόκεφα και ευέξαπτα με αποτέλεσμα να μην μπορούν να συμμετάσχουν σε καμία σχολική και εξωσχολική δραστηριότητα (Mussen, Conger, Kagan, & Huston, 1995).

Ένα ακόμη οδυνηρό αποτέλεσμα του δυσάρεστου και επώδυνου συναισθήματος της μοναξιάς είναι η στροφή των μικρών παιδιών και κυρίως των εφήβων στα ναρκωτικά. Σχετικές έρευνες έδειξαν ότι η απογοήτευση- ακόμη και παιδιών προσχολικής ηλικίας - που προκαλεί η έλλειψη ενός στενού φίλου ή το συναίσθημα του να μην ανήκει το παιδί σε κάποια ομάδα εντός και εκτός του σχολικού συστήματος, οδηγεί σταδιακά στην εύκολη λύση του προβλήματος μέσω των ναρκωτικών και του αλκοολισμού. Τα παιδιά και οι έφηβοι θέλοντας να ξεχάσουν το πρόβλημά τους ή να διώξουν τις δυσάρεστες σκέψεις στρέφονται στα ναρκωτικά (Moustakas, 1990).

Αναφερόμενοι στις συνέπειες της μοναξιάς δεν πρέπει να παραλείψουμε το φαινόμενο της επιθετικότητας και της εγκληματικότητας. Η επιθετικότητα είναι συχνά μια μεταμφίεση της αγχώδους μοναξιάς που μπορεί να εκφραστεί με κυνισμό και περιφρόνηση για την αγάπη και τα πολιτισμικά ενδιαφέροντα (Moustakas, 1990).

Τα μοναχικά παιδιά σταδιακά <<μετατρέπονται>> σε επιθετικά και καταστροφικά. Συχνά υποφέρουν από συναισθηματικές διαταραχές και αμέσως μπορεί κάποιος να τα αντιληφθεί γιατί αποδιοργανώνουν κάθε δραστηριότητα (Newcobe, 1999). Τα απορριπτόμενα παιδιά συχνά χρησιμοποιούν την επιθετικότητα ως κάποιο τρόπο επίλυσης προβλημάτων (Bee, 1995).

Σε μικρότερο βαθμό σε σχέση με τους παραπάνω παράγοντες έχει ερευνηθεί η φυγή από το οικογενειακό περιβάλλον και η σχολική αποτυχία. Συχνά τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, και σε μικρότερο ποσοστό οι έφηβοι, μη θέλοντας να ανακοινώσουν το πρόβλημά τους στους γονείς τους, φεύγουν από το οικογενειακό περιβάλλον πιστεύοντας πως με αυτή την κίνησή τους θα βρεθεί λύση στο πρόβλημά τους. Επίσης αδιαφορούν για τη σχολική τους επίδοση, δε διαβάζουν και πολλές φορές - κυρίως οι έφηβοι - εγκαταλείπουν το σχολείο. Όλες αυτές οι κινήσεις τους που είναι αποτέλεσμα της μοναχικής τους συμπεριφοράς και της έλλειψης στενών διαπροσωπικών σχέσεων, δεν δίνουν κάποια λύση στο πρόβλημα αλλά βοηθούν κατά κάποιο τρόπο στη διαιώνισή του (Bee, 1995).

1.7. Σχέσεις συνομηλίκων. φιλία & κοινωνικό status.

Η παιδική φιλία ορίζεται ως μια κεντρική κοινωνική σχέση μεταξύ συνομηλίκων στην παιδική ηλικία. Η φιλία είναι τόσο βασική που τη χρησιμοποιούμε συχνά ως σημείο αναφοράς για να χαρακτηρίσουμε τις άλλες κοινωνικές σχέσεις με τους συνομηλίκους μας ή με οποιοδήποτε άλλο άτομο (Damon, 1999).

Οι φιλίες οικοδομούνται μέσα από τα αμοιβαία ενδιαφέροντα και τις προτιμήσεις, την έλξη, τη συμφωνία και το βαθμό στον οποίο αυτές οι αντιλήψεις γίνονται δεκτές, σταθερές και μοιράζονται και από τα δύο μέλη της δυάδας ή και από περισσότερα μέλη εάν πρόκειται για ομάδα (Smith & Cowie, 1989).

Μια κλασσική συζήτηση για τις φιλικές σχέσεις των παιδιών από τη Sullivan (1990) αναφέρει ότι οι αληθινές φιλίες αναδύονται στην προεφηβική περίοδο, όταν οι ενδοπροσωπικές ανάγκες αναδύονται νωρίς στην ανάπτυξη του γενικού πλαισίου της ομάδας των συνομηλίκων σε μια ανάγκη για στενή σχέση και προσωπική αποκάλυψη. Στην έρευνα της Sullivan (1990) το να έχεις ένα φίλο - ή αυτό που αποκαλεί η Sullivan (1990) «φιλαράκος» - στην ηλικία των 6 - 10 ετών αποτελεί ένα σημαντικό αναπτυξιακό βήμα στην ενδοπροσωπική ανάπτυξη. Η έλλειψη μιας στενής φιλικής σχέσης θα

μπορούσε να αναστείλει την ανάπτυξη της ικανότητας του ατόμου να συνάπτει αληθινές στενές σχέσεις μετέπειτα ως ενήλικας. Η Sullivan (1990) αναφέρει επίσης ότι στην ηλικία των 7 χρόνων τα παιδιά αρχίζουν να γίνονται ικανά να γνωρίζουν το συναίσθημα της μοναξιάς, βασισμένα στην έλλειψη στενών σχέσεων. Έχει αποδειχθεί ότι τα παιδιά εκφράζουν συναισθήματα άγχους όταν δεν έχουν κοντά τους γονείς τους, ενώ όταν τους λείπουν οι φίλοι τους εκφράζουν συναισθήματα απογοήτευσης (Newcobe, 1994).

Ο William Damon (1989) αναφέρει πως οι φίλοι είναι άτομα που καταλαβαίνουν ο ένας τον άλλο, μοιράζονται μεταξύ τους τις πιο βαθιές τους σκέψεις και τα συναισθήματά τους και έχουν τη δυνατότητα να βοηθούν ο ένας τον άλλο στα ψυχολογικά τους προβλήματα (μοναξιά, απώλεια συγγενικού προσώπου). Η φιλία θεωρείται σχετικά μακρόχρονη σχέση και διαφέρει από την απλή γνωριμία. Οι φίλοι επιλέγονται, γίνονται αποδεκτοί και απορρίπτονται σύμφωνα με το αν συμβιβάζονται τα ενδιαφέροντα τους και η ψυχολογική τους δομή παρά για την αντικειμενική τους καλοσύνη ή τη γενική τους αξία (Damon 1999).

Φαίνεται ότι ένας σημαντικός αριθμός παιδιών προσχολικής και σχολικής ηλικίας αποτυγχάνουν να αποκτήσουν φίλους ή έχουν μόνο μερικούς φίλους στην καλύτερη περίπτωση. Ο Gronland (1959) αναφέρει ότι περίπου το 6% των παιδιών της τρίτης τάξης του

σχολικού συστήματος δεν έχει καθόλου φίλους σε αντίθεση με ένα 12% των παιδιών που έχουν ένα φίλο όπως μετρήθηκε μέσα από το κοινωνικομετρικό ερωτηματολόγιο. Μια πρόσφατη έρευνα από τους Hymel και Asher (1977) ανέφερε παρόμοια αποτελέσματα, καθώς το 11% των παιδιών του σχολικού συστήματος που ερεύνησαν, δε δέχτηκε κανένα φιλικό σχόλιο από κανέναν από τους συνομηλίκους του και ένα 22% δέχτηκε μόνο ένα φιλικό σχόλιο (Asher & Gottman, 1994).

Υπάρχουν αρκετά στοιχεία που φανερώνουν τις αρνητικές συνέπειες του να μην έχεις φίλους ή να μη γίνεσαι αποδεκτός από κανέναν από τους συνομηλίκους σου. Για παράδειγμα τα μη-δημοφιλή παιδιά είναι πολύ πιθανό να τα καταφέρνουν ελάχιστα στο σχολείο, να εμφανίσουν μαθησιακές δυσκολίες με αποτέλεσμα να έχουν μια τάση φυγής από το σχολείο. Ο Asher (1995) υποστηρίζει ότι υπάρχουν κάποια χαρακτηριστικά που ασκούν βασική επίδραση στις σχέσεις τους με τους συνομηλίκους τους. Μερικά από τα προσωπικά χαρακτηριστικά του παιδιού, όπως είναι το όνομά του, το φύλο του και η ηλικία του είναι από τα πιο εμφανή κριτήρια επιλογής φίλων (Asher & Gottman, 1994).

Παράγοντες οι οποίοι σχετίζονται με συγκεκριμένες καταστάσεις επηρεάζουν επίσης τη δημοτικότητα των παιδιών στα διάφορα ηλικιακά επίπεδα. Παρόλο που η συνεχής μετακίνηση των

παιδιών από το ένα σχολείο στο άλλο δε δείχνει να επηρεάζει τη δημοτικότητα των παιδιών, η αλλαγή αυτή επηρεάζει την πορεία του ίδιου του παιδιού καθώς του δίνονται νέες ευκαιρίες στο να αποκτήσει καινούριους φίλους στο καινούριο σχολείο (Margalit, 1990).

Το μέγεθος της δημοτικότητας ενός παιδιού μέσα στο σχολικό χώρο δείχνει επίσης να επηρεάζει την αποδοχή των συνομηλίκων. Οι μαθητές που παρακολουθούν μαθήματα σε ένα μικρό σχολείο, σε μια μικρή σε κατοίκους περιοχή έχουν πολύ μεγαλύτερες πιθανότητες να συμμετέχουν σε σχολικές δραστηριότητες και κοινωνικές αλληλεπιδράσεις. Επομένως το μέγεθος της αίθουσας δείχνει να αποτελεί έναν καθοριστικό παράγοντα όσον αφορά τις ευκαιρίες για κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, καθώς στις μικρές τάξεις δίνονται περισσότερες ευκαιρίες (Asher & Gottman, 1994).

Εκτός από τους παραπάνω παράγοντες η καλή επικοινωνία σχετίζεται επίσης θετικά με την αποδοχή των συνομηλίκων. Τα άτομα που δεν έχουν ιδιαίτερα καλή επικοινωνία είναι λιγότερο αρεστά και αποδεκτά από την ομάδα (Cohen & Stern, 1998).

Σε μια προσπάθεια να αποσαφηνιστεί ο ρόλος της φιλίας σχετικά με τα συναισθήματα μοναξιάς, δυο κύρια συστατικά της φιλίας πρέπει να εξεταστούν: η ποσότητα των καλών φίλων και η ποιότητα των φιλικών σχέσεων. Το πρώτο συστατικό, η ποσοτική

συμμετοχή των παιδιών στο φιλικό δεσμό ή το μέγεθος του κοινωνικού δικτύου εργασίας μπορούν να υπολογιστούν έξω από το σχολικό περιβάλλον από τις αυτοαναφορές των παιδιών και μέσα στο σχολείο προσδιορίζοντας τις αμοιβαίες επιλογές μεταξύ των παιδιών σχετικά με την απάντηση που δίνουν στο ερώτημα: «ποιος είναι ο καλύτερός σου φίλος;»»

Για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, η ποσότητα των φιλικών σχέσεων θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική. Έχει αναφερθεί ότι τα νέα παιδιά που έχουν πολλούς φίλους συχνά περνούν πολύ χρόνο με αυτούς και συγκριτικά λιγότερο χρόνο με το μοναχικό παιχνίδι ή με ενήλικες όπως είναι οι δάσκαλοι ή οι συγγενείς, σε σύγκριση με τα παιδιά που έχουν ελάχιστους έως κανένα φίλο. Οι ψυχολόγοι υποστηρίζουν ότι το να έχει κάποιο παιδί πολλούς φίλους είναι ένα γεγονός το οποίο μπορεί να το βοηθήσει να ενσωματωθεί στο παιχνίδι με τους συνομηλίκους του και να το οδηγήσει στην αποδοχή του από την ομάδα (Μπεζεβέγκης, 1996).

Οι σχετικές έρευνες δείχνουν ότι η μοναξιά συνδέεται με την ποσότητα των κοινωνικών επαφών, καθώς τα μοναχικά άτομα δεν έχουν φίλους, περνούν περισσότερη ώρα μόνα τους και παίρνουν μέρος σε ελάχιστες κοινωνικές δραστηριότητες σε σχέση με τα μη-απομονωμένα άτομα. Το δεύτερο στοιχείο, η ποιότητα μιας φιλίας είναι προϊόν περίπλοκων καταστάσεων και επιδράσεων ανάμεσα στα

προσωπικά χαρακτηριστικά του ατόμου και του συντρόφου του στο παιχνίδι (Margalit, 1990).

Τα παιδιά συχνά επιλέγουν τους φίλους τους από το ίδιο ή παρόμοιο κοινωνικό επίπεδο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι φίλοι επιλέγονται αυστηρά με βάση το κοινωνικό επίπεδο. Μερικά δημοφιλή παιδιά αναπτύσσουν φιλίες με απορριπτόμενα παιδιά (Margalit, 1990).

Οι σχετικές έρευνες δείχνουν ότι τα μαθησιακά περιβάλλοντα, όπως είναι η τάξη και το σχολείο επηρεάζουν όχι μόνο τη μαθησιακή επίδοση των παιδιών αλλά έχουν και ξεκάθαρο αντίκτυπο στην κοινωνική απόρριψη των παιδιών, στη συνεργασία και στις κοινωνικές τους σχέσεις τους γενικά (Margalit, 1990).

1.8 Κατηγορίες κοινωνικής θέσης παιδιών.

Όπως διαπιστώθηκε σε σχετικές έρευνες υπάρχουν πέντε (5) διαφορετικές κατηγορίες κοινωνικής θέσης (Margalit, 1990) :

** Δημοφιλή παιδιά.*

Είναι τα παιδιά που δέχονται πολλά θετικά σχόλια από τους συνομηλίκους τους και μόνο μερικά αρνητικά σχόλια. Θεωρούνται αποδεκτά από τους γύρω τους.

*** Απορριπτόμενα παιδιά.**

Είναι τα παιδιά που δέχονται ελάχιστα θετικά σχόλια και πολλά αρνητικά. Θεωρούνται μη αρεστά και μη αποδεκτά από τους γύρω τους.

*** Αδιάφορα παιδιά.**

Είναι τα παιδιά που τείνουν να είναι κάτω από την επίβλεψη των δασκάλων και δέχονται ελάχιστα σχόλια (είτε αρνητικά ή θετικά) από τους συνομηλίκους τους.

*** Αμφισβητήσιμα παιδιά.**

Αυτά είναι τα παιδιά που είναι αρεστά σε πολλούς συνομηλίκους τους, συγχρόνως όμως και μη-αρεστά από μια άλλη ομάδα παιδιών.

*** Παιδιά που ανήκουν σε μια μέση κατηγορία .**

Είναι τα παιδιά που δέχονται ίσο αριθμό αρνητικών και θετικών σχολίων και θεωρούνται αρεστά ή μη αρεστά από τους συνομηλίκους τους αλλά δεν τείνουν ούτε προς τη μια ή ούτε προς την άλλη κατεύθυνση (Margalit 1990).

Οι περισσότεροι άνθρωποι φαίνεται ότι νοιάζονται πολύ για το πώς νιώθουν για αυτούς οι συνομήλικοί τους. Μέσα σε κάθε ομάδα δημιουργούνται κάποιες υποομάδες: υπάρχουν κάποια άτομα που θέλουν συνεχώς να είναι μαζί, μερικά άτομα που λίγο ή πολύ

αγνοούνται, μερικά άτομα που απορρίπτονται ενεργά και κάποια άλλα που κατέχουν μια μέση θέση στην κοινωνική ιεραρχία (Cole & Cole, 1990).

Πρόσφατες έρευνες με αντικείμενο τις φιλικές σχέσεις των παιδιών και των εφήβων έδειξαν τη σχέση που φαίνεται να υπάρχει ανάμεσα στην αποδοχή ή την απόρριψη και τη μοναξιά. Διαπιστώθηκε ότι η προκοινωνική συμπεριφορά συνδέεται στενά με την αποδοχή από τους συνομηλίκους σε όλες τις ηλικίες και ότι η επιθετική συμπεριφορά συνδέεται με την απόρριψη. Επίσης, η ντροπαλή και η διεκδικητική συμπεριφορά συνδέεται αρνητικά με την κοινωνική αποδοχή και μερικά απορριπτόμενα παιδιά παρουσιάζουν επιθετικότητα και απομόνωση συγχρόνως (Sletta, Valas, Skaalvik, & Sobstad, 1996).

Πολλά παιδιά μπορεί να μην έχουν φίλους γιατί δεν διαθέτουν ορισμένες σημαντικές κοινωνικές δεξιότητες. Η βοήθεια σε αυτά τα παιδιά θα σήμαινε να διδαχτούν τις αναγκαίες κοινωνικές συμπεριφορές. Τα παιδιά που δεν έχουν καλούς φίλους παρουσιάζουν εντονότερα και περισσότερα συναισθήματα μοναξιάς σε σχέση με τα παιδιά που έχουν καλούς φίλους (Cohen & Stern, 1999).

Οι ψυχολόγοι που έχουν ερευνήσει συστηματικά τις παιδικές φιλίες θεωρούν ότι οι φιλικές επαφές των παιδιών αυξάνονται ραγδαία μεταξύ του 2^{ου} και 5^{ου} έτους της ηλικίας. Στις ηλικίες αυτές, τα παιδιά δημιουργούν τις πρώτες φιλικές τους σχέσεις, κατά κανόνα-όχι όμως και αποκλειστικά - με άτομα του ίδιου φίλου.

Τα δημοφιλή παιδιά ξεχωρίζουν ακόμη και από τα χρόνια του νηπιαγωγείου. Αυτά τα παιδιά επιλέγονται ως συμπαίκτες συχνά ενώ άλλα κρατιούνται έξω από τις ομαδικές δραστηριότητες των συνομηλίκων τους (Herbert, 1999).

Οι περισσότεροι ερευνητές στα θέματα της παιδική φιλίας τονίζουν τη σπουδαιότητα ορισμένων χαρακτηριστικών της προσωπικότητας, τα οποία διευκολύνουν τη δημιουργία φιλικών σχέσεων. Σχετικές έρευνες με άτομα που κατορθώνουν να δημιουργούν φιλίες και να τις διατηρούν, έχουν δείξει ότι πρόκειται για ανθρώπους συνεργάσιμους, για ανθρώπους που η ψυχική τους διάθεση δεν παρουσιάζει μεγάλες μεταπτώσεις και διακυμάνσεις, που παίρνουν πρωτοβουλίες και που είναι πρόθυμοι όταν οι περιστάσεις το απαιτούν να αναλάβουν δευτερεύοντες ρόλους. Οι ιδιότητες αυτές, θετικές και αρνητικές, κατά ένα μεγάλο μέρος θεωρείται ότι είναι η συνάρτηση των εμπειριών του ατόμου κατά την παιδική ηλικία (Newcobe, 1990).

Αν οι πρώιμες εμπειρίες των παιδιών είναι θετικές , τότε το παιδί αποκτά δυο βασικές στάσεις. Πρώτον δέχεται τους ανθρώπους κατά βάση ως πηγή ικανοποίησης μάλλον παρά ως αποστέρησης. Δεύτερον όταν δίνει στοργή στους άλλους, χαίρεται τόσο, όσο και όταν οι άλλοι δίνουν στοργή σε αυτό. Αντίθετα, το άτομο που στην παιδική του ηλικία γνώρισε την απόρριψη και την εχθρότητα , βιώνει εξαιτίας αυτών των εμπειριών συναισθήματα άγχους που παρεμποδίζουν τη δημιουργία φιλικών σχέσεων (Herbert, 1999).

Ένα άφιλο άτομο μπορεί να βιώνει συναισθήματα μοναξιάς και για άλλους λόγους. Τα παιδιά μπορεί να θεωρούν τον εαυτό τους παρείσακτο όταν βρεθούν ανάμεσα σε μια κλειστή ομάδα. Κάποια άλλα παιδιά είναι τόσο πολύ εγωκεντρικά που δεν μπορούν να ανταποκριθούν στη φιλία.

Μερικά παιδιά απομονώνονται γιατί τους είναι πιο εύκολο να καταφεύγουν στον κόσμο της φαντασίας, παρά να αντιμετωπίζουν την πραγματικότητα, όταν αυτή τους είναι δυσάρεστη. Η απομόνωση κατά μια έννοια είναι ένας μηχανισμός άμυνας (Newcobe, 1999).

Τα απορριπτόμενα παιδιά συχνά είναι αυτά που αποτελούν την αρχή ή το στόχο για τσακωμούς , καβγάδες και διαφωνίες και ενεργούν με ανώριμο, αντικοινωνικό, ενοχλητικό, ακατάλληλο ή παρεκτραπόμενο τρόπο.

Τα παιδιά που είναι κοινωνικά απομονωμένα - που δεν αλληλεπιδρούν με άλλα παιδιά - συχνά παρουσιάζουν έλλειψη κοινωνικής συμμετοχής. Μπορεί να παρουσιάζουν έλλειψη κοινωνικό-γνωστικής νοημοσύνης όπως π.χ. πώς να διακρίνουν τις προθέσεις των άλλων. Ένας μεγάλος αριθμός μεθόδων μπορούν να βοηθήσουν επιτυχώς τα ντροπαλά παιδιά να αποκτήσουν κοινωνικές δεξιότητες και να γίνουν πιο κοινωνικά, τοποθετώντας τα σε καταστάσεις με νεαρούς συνομήλικες σε μικρές ομάδες (Mussent, Congert, & Huston, 1995).

Τα κοινωνικά απομονωμένα παιδιά 4 - 6 χρόνων έχει βρεθεί ότι μπορούν να κερδίσουν μεγαλύτερη αποδοχή από τους συνομηλικούς τους μετά από συμμετοχή σε 5 συνεδρίες θεωρητικών και πρακτικών μαθημάτων για την απόκτηση κοινωνικών δεξιοτήτων, όπως η συνεργασία και η επικοινωνία. Ένα χρόνο μετά αυτά τα παιδιά παρουσίασαν τα πρώτα σημάδια της δημοτικότητάς τους (Newcobe, 1999).

Υπάρχουν αποδείξεις ότι τα περισσότερα μοναχικά παιδιά επιζητούν την συντροφιά των συνομηλικών τους . Έχουν υπάρξει όμως και ορισμένα μοναχικά παιδιά, που φαίνεται να παίρνουν ελάχιστα πράγματα από τους συνομηλικούς τους και δείχνουν να προτιμούν τη συντροφιά των μεγαλύτερων τους σε ηλικία ανθρώπων. Ωστόσο, το κατά πόσο αυτό αποτελεί ελεύθερη μάλλον επιλογή παρά αντιστάθμιση

από την έλλειψη κοινωνικών ικανοτήτων ή την απουσία ευκαιριών για τη σύναψη κοινωνικών σχέσεων, παραμένει αβέβαιο.

Τέτοια μοναχικά παιδιά μπορεί να παίζουν γεμίζοντας τα παιχνίδια τους με φανταστικούς φίλους και η έλλειψη φίλων σε κάποια ηλικία ενδέχεται να παραχωρήσει τη θέση της στη κοινωνικότητα σε μια άλλη ηλικία. Φυσικά το σύνηθες σε πολλές, διαφορετικές κοινωνίες φαίνεται να είναι ότι η οικογένεια πρώτα και αργότερα και η ομάδα των συνομηλίκων ενεργούν σαν μεσολαβητές για την κοινωνική προσαρμογή των παιδιών, σαν παράγοντες που διαμορφώνουν την παιδική συμπεριφορά και τις αποδεκτές σε μια πολιτισμική κοινότητα στάσεις του παιδιού. Παιδιά που χρησιμοποιούν για το σκοπό αυτό μόνο την οικογένεια, ενώ υπάρχουν και άλλες δυνατότητες, φαίνεται να αποτελούν εξαιρέσεις ή μεγαλώνουν σε μάλλον ασυνήθιστες κοινωνίες (Damon, 1998).

Οι ψυχολόγοι που έχουν μελετήσει τη δημοτικότητα στα παιδιά, έχουν πρόσφατα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι είναι σημαντικό να γίνει κάποιου είδους διαχωρισμός ανάμεσα στις υποομάδες των μη-δημοφιλών παιδιών. Οι περισσότερες έρευνες συχνά αναφέρονται στα παιδιά που έχουν απορριφθεί ολοκληρωτικά από τους συνομηλίκους τους.

Εάν ζητήσει κανείς από τα παιδιά να κατονομάσουν τους συνομηλίκους τους που δεν θα ήθελαν να παίξουν μαζί τους ή εάν

παρατηρήσει κανείς ποια παιδιά αγνοούνται στην αυλή του σχολείου μπορείς να έχει ένα πρώτο δείγμα της απόρριψης αυτού του είδους.

Ένας δεύτερος τύπος παιδιών εκτός από τα απορριπτόμενα παιδιά είναι τα λεγόμενα «αδιάφορα» παιδιά. Τα παιδιά σε αυτή την κατηγορία είναι λογικά αρεστά αλλά παρουσιάζουν έλλειψη ατομικών φίλων και σπάνια επιλέγονται ως τα πιο αρεστά άτομα από τους συνομηλίκους τους. Τα «αδιάφορα» παιδιά έχουν μελετηθεί πολύ λιγότερο σε σχέση με τα μοναχικά και απορριπτόμενα παιδιά, αλλά τα προκαταρκτικά στοιχεία φανερώνουν ότι ενώ η αδιαφορία είναι πολύ λιγότερο σταθερή κατά τη διάρκεια του χρόνου σε σχέση με την απόρριψη. Τα «αδιάφορα» παιδιά δεν τείνουν καθόλου στην κατάθλιψη και τη μοναξιά όπως τα μη-αποδεχόμενα παιδιά (Bee, 1995).

1.9. Αντιμετώπιση μοναξιάς.

Ο άνθρωπος επιχειρεί να αντιμετωπίσει ένα αγχογόνο περιστατικό, όπως η μοναξιά, χρησιμοποιώντας ποικίλους τρόπους σε μια προσπάθεια να επιλύσει το πρόβλημα ή να και να μειώσει το άγχος που του προκαλεί (Βασιλείου, 2000).

Το μεγαλύτερο μέρος των θεωριών αλλά και των εμπειρικών ερευνών σχετικά με την αντιμετώπιση και την επίλυση αγχογόνων καταστάσεων έχει επικεντρωθεί στον ενήλικο πληθυσμό. Οι αντίστοιχες έρευνες με παιδιά είναι πολύ λιγότερες και πρόσφατες. Εξάλλου τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά των παιδιών δεν έχουν διαμορφωθεί πλήρως, οπότε είναι λογικό να υποθέσει κανείς ότι δεν αντιλαμβάνονται ούτε αντιμετωπίζουν τα διάφορα προβλήματα με τον ίδιο τρόπο όπως οι ενήλικες.

Είτε πρόκειται για ενήλικες, είτε για παιδιά και εφήβους η εμπειρική έρευνα καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι στρατηγικές αντιμετώπισης μπορούν να διακριθούν σε δυο κατηγορίες: τις στρατηγικές που εστιάζουν στην άμεση αντιμετώπιση του προβλήματος και σε εκείνες που επικεντρώνονται στο προκαλούμενο συναίσθημα. Το συναίσθημα της μοναξιάς όπως και οι στρατηγικές αντιμετώπισής του, έχει ερευνηθεί κυρίως στους ενήλικες και αισθητά λιγότερο στα παιδιά (Μπεζεβέγκης, 1996).

Τα περισσότερα παιδιά υιοθετούν περισσότερους από έναν τρόπους αντιμετώπισης της μοναξιάς. Η παρακολούθηση τηλεόρασης και video, καθώς και η ενασχόληση με τα ηλεκτρονικά παιχνίδια, είναι η κατηγορία τρόπων αντιμετώπισης της μοναξιάς με τη μεγαλύτερη συχνότητα και αυτό ισχύει περισσότερο για τα αγόρια παρά για τα κορίτσια. Η παρακολούθηση της τηλεόρασης είναι ένας τρόπος μάλλον αποφυγής αντιμετώπισης της μοναξιάς (Γαλανάκη, 1996).

Ένας άλλος τρόπος είναι η αναζήτηση συντροφιάς στους συνομηλίκους. Τα μικρότερα παιδιά αναζητούν κυρίως συντρόφους για παιχνίδι, ενώ τα μεγαλύτερα παιδιά αναζητούν στενούς και αξιόπιστους φίλους. Κάποια παιδιά προσπαθώντας να αντιμετωπίσουν τη μοναξιά καταφεύγουν στο διάβασμα, σχολικό και εξωσχολικό, ανεξάρτητα από το φύλο και τη σχολική ηλικία. Ένα μεγάλο ποσοστό των κοριτσιών όταν νιώθουν μοναξιά καταφεύγουν πιο συχνά από ό,τι τα αγόρια σε άλλου είδους μοναχικές δραστηριότητες καλλιτεχνικής φύσης όπως: η ακρόαση μουσικής, ο χορός και η ζωγραφική (Γαλανάκη & Μπεζεβέγκης, 1996).

Ένας άλλος τρόπος αντιμετώπισης είναι η φυγή σε εκτός σπιτιού ενεργητικές δραστηριότητες όπως: το ποδήλατο, το παιχνίδι στον κήπο ή στον αθλητισμό. Με αυτές τις δραστηριότητες έχει διαπιστωθεί ότι ασχολούνται τα μεγάλα παιδιά σε σχέση με τα μικρά.

Άλλοι τρόποι αντιμετώπισης της μοναξιάς είναι η αναζήτηση συντροφιάς στους γονείς και στα αδέρφια.

Έχει διαπιστωθεί σε πρόσφατες έρευνες (Γαλανάκη, 1996), ότι τα περισσότερα παιδιά δεν ακολουθούν στρατηγικές αντιμετώπισης της μοναξιάς αλλά μάλλον αποφυγής του προβλήματος. Είναι φανερό ότι όταν ένα παιδί νιώθει μοναξιά αν δεν καταφύγει στη στήριξη άλλων προσώπων δεν έχει ή δεν νιώθει ότι έχει άλλα περιθώρια για να λύσει το πρόβλημα. Ο κυριότερος λόγος αυτής της αίσθησης είναι ότι ίσως η μοναξιά και η απόρριψη από τους συνομηλικούς θεωρείται από το παιδί ως μια κατάσταση λίγο ή καθόλου ελέγξιμη. Έτσι το παιδί καταφεύγει σε άλλες δραστηριότητες, στο μοναχικό παιχνίδι, σε στρατηγικές αποφυγής ή σε παθητικούς τρόπους αντιμετώπισης, ώστε να αποφύγει, να ξεχάσει το πρόβλημά του και τελικώς να νιώσει καλύτερα (Γαλανάκη & Μπεζεβέγκης, 1996).

1.9.1 Ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων.

Εάν δεχτούμε ότι τα παιδιά κάνουν λίγους φίλους επειδή δεν διαθέτουν αποτελεσματικές κοινωνικές συμπεριφορές, τότε η διδασκαλία κοινωνικών δεξιοτήτων θα ήταν πολύ χρήσιμη. Οι κοινωνικές δεξιότητες είναι εκείνες οι κοινωνικά αποδεκτές μαθημένες συμπεριφορές, οι οποίες βοηθούν το άτομο να επιδρά

αποτελεσματικά με τους συνομηλίκους του και να αποφεύγει τις κοινωνικά μη αποδεκτές συμπεριφορές. Ο Erickson (1968) υπογραμμίζει τη σημασία που έχει η ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων. Τονίζει ότι προωθεί την δημιουργία εποικοδομητικών κοινωνικών αλληλεπιδράσεων κατά τη διάρκεια της σχολικής ηλικίας και της εφηβείας. Κατάλληλες στρατηγικές για την είσοδο των παιδιών σε ομάδες είναι: η μοιρασιά, η βοήθεια και η αναζήτηση της βοήθειας (Margalit, 1990).

Ένας τρόπος για να μάθει κάποιος κάτι είναι να παρατηρεί κάποιον άλλο να το κάνει. Σε κάθε πολιτισμό μια εξαιρετικά μεγάλη ποσότητα πληροφοριών μεταδίδονται από τη μια γενιά στην επόμενη. Πολλές από αυτές τις πληροφορίες αποκτώνται με την παρατήρηση. Όπως έχει διαπιστωθεί σε σχετικές έρευνες υπάρχει ένα όλο και μεγαλύτερο ενδιαφέρον στη χρήση μεθόδων παρατήρησης για να αλλάξει η συμπεριφορά των παιδιών.

Εάν τα παιδιά μαθαίνουν παρατηρώντας τους άλλους τότε η κοινωνική συμμετοχή ενός απομονωμένου παιδιού θα μπορούσε να αυξηθεί με το να δείξουμε το μοντέλο ενός κοινωνικά αποτελεσματικού ατόμου. Επίσης η ανάπτυξη της γλώσσας είναι ένα σημαντικό πλεονέκτημα στη δυνατότητα εκπαίδευσης του παιδιού. Όταν τα παιδιά καταλαβαίνουν τη γλώσσα, μπορούν να αποκτήσουν νέα κοινωνική συμπεριφορά με άμεση διδασχή. Οι δάσκαλοι και οι

συνομήλικοι μπορούν να γίνουν καθοδηγητές που, λεκτικά, μεταβιβάζουν κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς (Cohen & Stern, 1999).

1.9.2 Δημιουργία σωστού σχολικού πλαισίου.

Τα παιδιά με κάποιες δυσκολίες όπως η νοητική υστέρηση, η σωματική αναπηρία ή τα συναισθηματικά προβλήματα συχνά παρουσιάζουν έλλειψη βασικών κοινωνικών δεξιοτήτων και δεν μπορούν να δημιουργήσουν στενές φιλικές σχέσεις με τους συνομηλίκους τους και πολύ συχνά απορρίπτονται. Φυσικό και επόμενο είναι να μην είναι εύκολη η προσαρμογή των παιδιών με «μειονεκτήματα» σε κανονικές τάξεις. Μερικές φορές μάλιστα η παραμονή των παιδιών αυτών στις κανονικές τάξεις τα φέρνει αντιμέτωπα με το «μειονέκτημά τους». Ο Phillip Strain και οι συνεργάτες τους (1985) έχουν αναπτύξει ένα πετυχημένο πρόγραμμα παρέμβασης για αυτά τα παιδιά και συστήνουν σε όλους τους δασκάλους να το εφαρμόσουν μέσα στην τάξη.

Οι ερευνητές αρχικά παρατήρησαν τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των κανονικά ανεπτυγμένων παιδιών της προσχολικής ηλικίας για να διαπιστώσουν τι είδους κοινωνικές συμπεριφορές και δεξιότητες εμφανίζονται πιο συχνά και θεωρούνται πιο πετυχημένες.

Έπειτα εκπαίδευσαν τα κανονικά παιδιά στο «να προσφέρουν τη βοήθειά τους στο δάσκαλό τους» παίζοντας με παιδιά που εμφάνιζαν κάποια μειονεξία. Οι συνομήλικοι - βοηθοί είχαν διδαχτεί να ακολουθούν τις παρακάτω συμπεριφορές: προτάσεις που μπορεί να βοηθούσαν στην οργάνωση του ομαδικού παιχνιδιού (π.χ. ας παίξουμε κούκλες), μοίρασμα παιχνιδιών, να βοηθάνε κάποιο παιδί που αντιμετώπιζε κάποιο πρόβλημα, να δείχνουν αγάπη και στοργή.

Τα παιδιά - βοηθοί εξασκήθηκαν στους ρόλους τους με το δάσκαλο να υποδύεται ένα παιδί με κάποια μειονεξία. Το παιδί-βοηθός προσπαθούσε συνεχώς να τραβήξει το παιδί (το δάσκαλο) με την μειονεξία για παιχνίδι και ο δάσκαλος ή το έδιωχνε ή αποτύχαινε να επικοινωνήσει μαζί του, υποκρινόμενο τη συμπεριφορά ενός κοινωνικά απομονωμένου παιδιού. Ταυτόχρονα, το παιδί ενθαρρυνόταν να συνεχίσει. Μετά την εξάσκηση, το παιδί αναλάμβανε ένα πραγματικό παιδί με μειονεκτήματα.

Μετά από ένα μήνα μαθημάτων και προετοιμασίας ο στόχος επιτεύχθηκε, δηλαδή τα παιδιά με μειονεξίες, από το επίπεδο μηδέν που βρισκόταν, όσον αφορά τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, έφτασαν σε επίπεδο παρόμοιο με αυτό της ηλικιακής τους ομάδας. Παρόμοια επιτυχή παρέμβαση με συνομηλίκους έγινε και με παιδιά με συναισθηματικά προβλήματα.

Τα παιδιά που συμμετείχαν ως βοηθοί ωφελήθηκαν και αυτά από αυτή την εμπειρία. Έμαθαν ειδικές τεχνικές για να αλλάξουν ένα παιδί που είναι ντροπαλό, απομονωμένο ή κοινωνικά απορριπτόμενο σε παιδί με υψηλές κοινωνικές δεξιότητες. Έμαθαν να ενδιαφέρονται για τα παιδιά με σωματικές και ψυχικές μειονεξίες και να τα βοηθούν και όχι να τα απορρίπτουν (Mussen, Conger, Kagan, & Huston, 1990).

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.

2.1. Στόχος και υποθέσεις της έρευνας .

Μέχρι τη δεκαετία του 1970 οι εμπειρικές έρευνες γύρω από τη μοναξιά και την κοινωνική απομόνωση ήταν περιορισμένες παρά το γεγονός ότι αυτή είναι μια επώδυνη, συνήθης και διαρκή εμπειρία.

Με δεδομένο ότι η μοναξιά αποτελεί μια ιδιαίτερα δυσάρεστη συναισθηματική εμπειρία για το παιδί θέλησα να διερευνήσω τον τρόπο με τον οποίο τα μικρά παιδιά βιώνουν το συναίσθημα της μοναξιάς .

Μέσα από την παρούσα έρευνα θέλησα να διαπιστώσω κατά πόσο η μοναξιά και η κοινωνική απόρριψη σχετίζεται με την ηλικία και το φύλο. Και αυτό που διαπιστώθηκε είναι πως η ηλικία και το φύλο αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες στην κοινωνική απόρριψη και απομόνωση.

Με το τέλος της έρευνας και την διεξαγωγή των συμπερασμάτων οδηγηθήκαμε στο συμπέρασμα ότι οι υποθέσεις μας συμπίπτουν με τις υποθέσεις και τα αποτελέσματα της έρευνας των Hartyp (1989) και Margalit (1990).

2.2 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 100 μαθητές και μαθήτριες Νηπιαγωγείου και Α΄ τάξης Δημοτικού, ηλικίας 4,5 - 7 χρονών που φοιτούσαν κατά τη σχολική χρονιά 2003 - 2004 στα εξής Νηπιαγωγεία και Δημοτικά σχολεία της Θεσσαλονίκης στην περιοχή της Καλαμαριάς: α) 1^ο Νηπιαγωγείο Θεσσαλονίκης, β) 8^ο Νηπιαγωγείο Θεσσαλονίκης, γ) 2^ο Νηπιαγωγείο Θεσσαλονίκης, δ) 1^ο Δημοτικό σχολείο Θεσσαλονίκης, ε) 39^ο Δημοτικό σχολείο Θεσσαλονίκης, στ) Παιδικός Σταθμός Μέλισσα, τμήμα νηπίων (βλέπε Πίνακα 1).

Πίνακας 1

Το Δείγμα της έρευνας (N=100).

	ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ	Α' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ
1 ^ο Νηπιαγωγείο Θεσ/κης	12	
8 ^ο Νηπιαγωγείο Θεσ/κης	10	
2 ^ο Νηπιαγωγείο Θεσ/κης	17	
Παιδικός Σταθμ Μέλισσα	26	
1 ^ο Δημοτικό Θεσ/κης		20
39 ^ο Δημοτικό Θεσ/κης		15
Σύνολο	65	35

Το δείγμα, αποτέλεσαν 52 αγόρια και 48 κορίτσια, τα οποία ανήκουν στις δυο κατηγορίες ηλικιών που ορίστηκαν στο ερευνητικό σχέδιο. Η πρώτη ηλικιακή ομάδα (4,5 - 5,5 χρονών) αποτελείται από 60 μαθητές (29 αγόρια και 31 κορίτσια) και η δεύτερη ηλικιακή ομάδα (6 - 7 χρονών) αποτελείται από 40 μαθητές (23 αγόρια και 17 κορίτσια). Η κατανομή του δείγματος κατά φύλο και ηλικία φαίνεται στον Πίνακα 2.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Κατανομή του δείγματος κατά φύλο και ηλικία

ΗΛΙΚΙΑ			
ΦΥΛΟ	4.5-5.5 ΕΤΩΝ	6-7 ΕΤΩΝ	ΣΥΝΟΛΟ
ΑΓΟΡΙΑ	29	23	52
ΚΟΡΙΤΣΙΑ	31	17	48
ΣΥΝΟΛΟ	61	40	100

2.3 Μέθοδος συλλογής δεδομένων & χρόνος και τόπος διεξαγωγής της έρευνας..

Η μέθοδος που επιλέχθηκε για την εκτίμηση του συναισθήματος της μοναξιάς είναι οι αυτοαναφορές των μαθητών και μαθητριών μέσω ενός ερωτηματολογίου. Τα ερωτηματολόγια έχουν αναγνωρισθεί ως ένα οικονομικό πρακτικό μέσο για εύκολη συλλογή πληροφοριών μεγάλου δείγματος, οι οποίες αφορούν υποκειμενικές μεταβλητές όπως είναι οι εμπειρίες, οι απόψεις, οι κρίσεις, τα συναισθήματα, οι στάσεις και οι αντιλήψεις.

Η έρευνα διεξήχθη κατά το σχολικό έτος 2003 - 2004 (τον Φεβρουάριο). Το ερωτηματολόγιο συμπληρώθηκε από τα παιδιά με τη βοήθειά μου, κατά τη διάρκεια μιας διδακτικής ώρας, αφού προηγουμένως είχα δώσει στα παιδιά τις απαραίτητες διευκρινήσεις . Στις περισσότερες περιπτώσεις οι δάσκαλοι και οι νηπιαγωγοί ήταν παρόντες κατά τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου. Τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν ανώνυμα. Τα μόνα στοιχεία που ζητήθηκαν από τα παιδιά ήταν το φύλο και η ηλικία τους.

Οι παρατηρήσεις και τα σχόλια των παιδιών κυρίως από τα δημοτικά σχολεία, κατά τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων αποτέλεσαν βοηθητικά στοιχεία για τις περαιτέρω προφορικές οδηγίες και διασαφηνίσεις που χρειάστηκε να δοθούν. Συγκεκριμένα

οι μαθητές των δημοτικών σχολείων θεώρησαν πως οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου επαναλαμβάνονταν με διαφορετική διατύπωση, με αποτέλεσμα να κρίνουν το ερωτηματολόγιο λίγο κουραστικό.

2.4 Ερωτηματολόγιο.

Για την εξέταση των υποθέσεων της έρευνας επιλέχθηκε και χρησιμοποιήθηκε μια κλίμακα αυτοαναφοράς, το ερωτηματολόγιο *UCLA (Children's Loneliness Scale των Russell, Peplau & Cutrona, 1980)*.

Η πρώτη έκδοση της κλίμακας μοναξιάς *UCLA* έγινε στις Η.Π.Α. και περιελάμβανε 20 ερωτήσεις με διαβαθμίσεις απαντήσεων από 1 έως 4 . Οι ερωτήσεις στοχεύουν να περιγράψουν την εμπειρία της μοναξιάς. Το *UCLA* είναι το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιείται πιο συχνά για τη μελέτη της μοναξιάς σε παιδιά και εφήβους.

Η κλίμακα μοναξιάς *UCLA των Russell, Peplau & Cutrona (1980)* αποτελείται από 24 ερωτήσεις. Στην παρούσα έρευνα αφαιρέθηκαν οι ερωτήσεις που χαρακτηρίζονται ως filler και έτσι το ερωτηματολόγιο είχε 16 ερωτήσεις και το παιδί είχε να επιλέξει ανάμεσα σε τρεις απαντήσεις: α) σωστό, β) δεν είμαι σίγουρος / ή γ) λάθος. Η μορφή των ερωτήσεων ήταν η εξής:

* Μου είναι εύκολο να κάνω καινούριους φίλους.

1

2

3

σωστό

δεν είμαι σίγουρος/η

λάθος

Κάθε απάντηση βαθμολογείται από το 1 - 3. Ο τελικός βαθμός, το σκορ της μοναξιάς, προκύπτει με μια πρόσθεση των βαθμών της κάθε απάντησης.

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ και ΣΥΖΗΤΗΣΗ.

3.1 Ανάλυση δεδομένων και συζήτηση.

Πίνακας 1

Μέσοι Όροι και τυπικές αποκλίσεις κατά φύλο.

	Μ.Ο	Τ.Α
Αγόρια	20.13	5.55
Κορίτσια	19.89	5.63

Στον Πίνακα 1 δίνονται οι μέσοι όροι της μοναξιάς με βάση το φύλο. Παρατηρώντας τον πίνακα διαπιστώνουμε ότι τα κορίτσια βιώνουν λιγότερο τη μοναξιά σε σύγκριση με τα αγόρια. Αυτό ίσως να οφείλεται στο ότι τα κορίτσια σύμφωνα με τον Damon (1989) ανοίγονται πιο εύκολα στους συνομηλίκους τους, δεν εμπλέκονται σε καβγάδες και διαφωνίες και δημιουργούν πιο εύκολα στενές διαπροσωπικές σχέσεις. Αντίθετα, τα αγόρια έχει αποδειχθεί ότι βιώνουν εντονότερα συναισθήματα μοναξιάς, γιατί παρουσιάζουν έντονη επιθετικότητα και καταστροφικότητα με αποτέλεσμα την

αποδιοργάνωση των διαφόρων δραστηριοτήτων. Μέσα από την παρούσα έρευνα αποδεικνύεται ότι τα αγόρια βρίσκονται πιο υψηλά στην μοναξιά και την κοινωνική απομόνωση.

Πίνακας 2

Μέσοι Όροι και τυπικές αποκλίσεις κατά ηλικία

	4.5 - 5.5 ετών		6 - 7 ετών	
	Μ.Ο	Τ.Α	Μ.Ο	Τ.Α
Αγόρια	20.44	6.78	18.91	5.43
Κορίτσια	19.51	5.60	19.47	7.66

Στον Πίνακα 2 παρατηρούμε τον Μέσο όρο μοναξιάς κατά φύλο και ηλικία . Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα τα κορίτσια ηλικίας 4.5 - 5.5 χρόνων βιώνουν λιγότερο τα επώδυνα συναισθήματα της μοναξιάς σε σχέση με τα αγόρια.

Αυτό πιθανότατα να οφείλεται στο γεγονός ότι τα κορίτσια σε αντίθεση με τα αγόρια από τα πρώτα χρόνια της προσχολικής ηλικίας δημιουργούν ευκολότερα φιλίες και για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα.

Στον Πίνακα 2 επίσης παρατηρούμε ότι τα κορίτσια ηλικίας 6 - 7 χρόνων βιώνουν εντονότερα τη μοναξιά σε σχέση με το ποσοστό των αγοριών.

Αυτό οφείλεται ίσως στο ότι τα αγόρια ηλικίας 6 - 7 χρόνων έχουν ξεπεράσει σε κάποιο βαθμό τα συναισθήματα ντροπαλότητας και εντάσσονται με μεγαλύτερη ευκολία στις διάφορες εξωσχολικές και ενδοσχολικές ομάδες. Αντίθετα τα κορίτσια στην ηλικία των 6 -7 χρόνων δείχνουν μεγαλύτερη προτίμηση σε άτομα συγγενικά και πολύ μεγαλύτερης ηλικίας με αποτέλεσμα να απομονώνονται σταδιακά από τους συνομηλίκους τους και να βιώνουν εντονότερα συναισθήματα μοναξιάς.

3.2 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα σπουδαιότερα αποτελέσματα της έρευνας είναι ότι α) υπάρχουν κάποιες σημαντικές διαφορές μεταξύ των αγοριών και των κοριτσιών και β) ότι τα κορίτσια κατά την ηλικία των 6 - 7 ετών παρουσιάζουν μεγαλύτερα ποσοστά μοναξιάς.

Τα αποτελέσματα αυτής της μελέτης δείχνουν ότι η μοναξιά και η κοινωνική απομόνωση παρουσιάζει σημαντική συσχέτιση με την ηλικία και το φύλο των μαθητών.

Τα κορίτσια στην ηλικία των 6 - 7 χρονών παρουσιάζουν υψηλό ποσοστό μοναξιάς σε σχέση με τα αγόρια, παρόλο που κάποιοι ερευνητές όπως η Margalit (1990) υποστηρίζουν πως στην ηλικία των 6-8 ετών τα παιδιά και ιδιαίτερα τα κορίτσια δεν εμφανίζουν έντονα συναισθήματα μοναξιάς, καθώς έχουν δημιουργήσει τις πρώτες διαπροσωπικές σχέσεις στην ηλικία των 4.5 - 5 ετών.

Στην έρευνα του Βασιλείου (2000) για τη διερεύνηση των συναισθημάτων μοναξιάς στους Έλληνες φοιτητές διαπιστώθηκε ότι η μοναξιά σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την εσωστρέφεια, την εξωστρέφεια και το νευρωτισμό καθώς τα εσωστρεφή άτομα λόγω του κλειστού χαρακτήρα τους δεν μπορούν να πάρουν πρωτοβουλίες για διάφορα θέματα και συνεπώς για τη σύναψη κάποιας φιλίας, ενώ τα

εξωστρεφή άτομα λόγω της έντονης κοινωνικότητας τους μπορούν να δημιουργήσουν ευκολότερα φιλικές σχέσεις και να τις διατηρήσουν για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα.

Στην έρευνα των Γαλανάκη & Μπεζεβέγκη (1998), όπου ερευνήθηκε η μοναξιά στην πρώτη σχολική ηλικία διαπιστώθηκε μέσα από τις απαντήσεις των παιδιών ότι η μοναξιά σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την εξωτερική εμφάνιση και την προφορική έκφραση. Παιδιά με ωραίο ντύσιμο, σωστή ομιλία και ωραία χαρακτηριστικά γίνονται αντικείμενο θαυμασμού και προσελκύουν τους συνομηλίκους τους. Η Γαλανάκη (1996) σε μια έρευνα της υποστηρίζει ότι βασικό ρόλο παίζει και η αυτοεκτίμηση. Ένα παιδί με χαμηλή αυτοεκτίμηση βιώνει εντονότερα τα επώδυνα συναισθήματα της μοναξιάς σε σχέση με ένα παιδί που έχει υψηλή αυτοεκτίμηση και πιστεύει στον εαυτό του.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η μοναξιά είναι ένα ιδιαίτερα επώδυνο συναίσθημα, το οποίο θα πρέπει να αντιμετωπιστεί δραστικά καθώς οι συνέπειές του είναι ιδιαίτερα επώδυνες και για τα ίδια και τα παιδιά αλλά και για το οικογενειακό τους περιβάλλον. Οι τρόποι αντιμετώπισης θα πρέπει να εφαρμοστούν γρήγορα είτε από τα ίδια τα παιδιά, είτε από τους ειδικούς (ψυχολόγους - ειδικούς καθηγητές), είτε από το ίδιο το οικογενειακό περιβάλλον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Amedeo, C. C, Lo Coco A, & Zappulla C. (1998). Aspects of social reputation and peer relationships in Italian children: A cross-cultural perspective. *Developmental Psychology* 34, 720-723.

Arsenio, W., Cooperman S, & Lover A. (2000). Affective Predictors of Preschoolers Aggression and peer acceptance. Direct and indirect effects. *Developmental Psychology*, 36, 438-448.

Arsenio,W, Cooperman S., & Lover A. (1993). Children's perceptions of their peer experiences: attributions, loneliness, social anxiety and social avoidance. *Developmental psychology*, 29, 244-25.

Asher, S. R. & Gottman J. M. (1994). *The development of children friendships*. Oxford Publishers.

Asher, S., Hymel S., & Renshaw P. D. (1984). Loneliness in children. *Child development*, 55, 1456-1464.

Bee, H. (1995). *The developing child*. Longman.

Boivin, M. & Hymel S. (1977). Peer Experiences and social perceptions: A sequential model. *Developmental Psychology*, 33, 135-134.

Βασιλείου, Γ. (2000). Σχέση του ψυχωτισμού, νευρωτισμού και εξωστρέφειας - εσωστρέφειας με τη μοναξιά σε Έλληνες φοιτητές. *Περιοδικό Ψυχολογία*, 2000, 177-190.

Buchholz, E. S. & Catton R. (1999). Adolescent's perceptions of aloneness and loneliness. *Adolescence*, 34.

Cairns, R. B., Buchanan L., & Cairns B. D. (1995). Friendships and social networks in childhood and adolescence: Fluidity, Reliability and interrelations. *Child Development*, 1330-1345.

Γαλανάκη & Μπεζεβέγκης (1996). Αντιμετώπιση προβλημάτων της καθημερινής ζωής: η περίπτωση της παιδικής μοναξιάς. *Περιοδικό Ψυχολογία*, 72-84.

Cohen, D. & Stern V. (1998). *Παρατηρώντας και Καταγράφοντας τη συμπεριφορά τη συμπεριφορά των παιδιών*. Gutenberg,

Cole, M. & Cole S. (1990). *the development of children*. Blackwell.

Coplan, R. J. & Rubin K. H. (1994). Being alone, playing alone and acting alone. Distinguishing among reticence and passive and active solitude in young children. *Child Development*, 65, 129-131.

Corsano, W. A. (1992). *Friendship and Peer Culture in the early years*. Oxford Publishers, 121-151.

Damon, W. (1999). *Ο κοινωνικός κόσμος του παιδιού*. Gutenberg, 176-211.

Dunn, J. (1996). *Οι στενές διαπροσωπικές σχέσεις των μικρών παιδιών*, Τυπωθήτω .

Diehl, D. S., Lemerise E. A., Caverley S. L., and Roberts J. (1998). Peer relations and school adjustment in upgraded primary children. *Journal of educational psychology* , 90, 506-515.

Dymas-Hines, F. (1997). Children stigmatization of chronic loneliness in peers. *Journal of social behavior and personality* 12, 577-584

Eisenberg, N., Tryon K., & Cameron E. (1984). The relation of preschooler's peer interaction to their sex-typed toy choices. *Child development*, 55, 1044-1050.

Erdley, C. A. (1977). Relational aggression, gender and peer acceptance: Invariance across culture, stability over time and concordance among informants. *Developmental psychology*, 33, 601-609.

Hartyp, W., & Haselager G. J. T. (2002). Heterogeneity among peer-rejected boys across middle childhood. Developmental pathways of social behavior. *Developmental psychology*, 34, 446-456.

Herbert, M. (1999). *Ψυχολογικά προβλήματα παιδικής ηλικίας*.
Ελληνικά Γράμματα.

Gai, K. M., Erdley C., & Loomis C. C. (1997). Relations among children's social goals, implicit personality, theories and responses to social failure. *Developmental psychology*, 33, 263-272.

Hoffman, M. L. (1970). *Review of child development research*. Russell Sage Foundation.

Laine, K. (1982). Finish student's attributions for school based loneliness. *Scandinavian Journal of educational research* 42, 401-403.

Lafreniere, J. P. (1997). Emotional Development. A biosocial Perspective. *Wadsworth Psychology Center*, 211-217.

Margalit, M. (1990). *Loneliness among children with special needs*. Blackwell publishers.

McGurk, H. (1997). *Issues in childhood Social development*. Oxford Publishers ,130-145.

Moustakas E. C. (1996). *Μοναξιά. Δίοδος*.

Mussen, Conger, Kangan, & Huston (1989). *Child development and personality*. Blackwell publishers.

Newcobe, N. (1999). *Child development changes over time*. Harper Collins College Publishers.

Rocach, A. (1999). Cultural background and coping with loneliness. *The journal of psychology*, 133, 217-229.

Rubin, K. & Hildy R. (1998). *Peer relations and social skills in childhood*. Harper College Publishers.

Sletta, O., Valas H., & Skaalvik E. (1996). Peer relations, loneliness and self-perceptions in school aged children. *British journal of educational psychology*, 66, 431-445.

Smith, P. K., Cowie H., & Blades M. (1990). *Understanding children development*. Blackwell publishers.

Smith, P. K. & Cowie H. (1980). *Understanding children development*. Blackwell publishers.

Qyalter, P. & Munn P. (2002). The separateness of social and emotional loneliness in childhood. *Journal of child Psychology and Psychiatry*, 233-244.

Quay, L. C. (1992). Personal and family effects on loneliness. *Journal of applied developmental Psychology*, 13, 97-110.

Wu, X., Craig H. H., Draper T. W., and Olsen J. A. (2001). Peer and teacher sociometrics for preschool. *Merrill-Palmer Quarterly*, 47, 416-436.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

A/A	ΦΥΛΟ	ΗΛΙΚΙΑ	ΜΟΝΑΞΙΑ
1	A	4,5	21
2	A	4,5	27
3	A	4,5	16
4	A	5	23
5	A	5	20
6	A	5	19
7	A	5	28
8	A	5	23
9	A	5	18
10	A	5	19
11	A	5	17
12	A	5	28
13	A	5	21
14	A	5	42
15	A	5	20
16	A	5	17
17	A	5	17
18	A	5	20
19	A	5	16
20	A	5	25
21	A	5	18
22	A	5	18
23	A	5	18
24	A	5,5	16
25	A	5,5	16
26	A	5,5	25
27	A	5,5	27
28	A	5,5	18
29	A	5,5	20
30	A	6	20
31	A	6	16

32	A	6	17
33	A	6	20
34	A	6	20
35	A	6	22
36	A	6,5	18
37	A	6,5	30
38	A	7	26
39	A	7	20
40	A	7	16
41	A	7	22
42	A	7	24
43	A	7	16
44	A	7	22
45	A	7	18
46	A	7	17
47	A	7	17
48	A	7	16
49	A	7	19
50	A	7	16
51	A	7	22
52	A	7	17
53	K	4,5	22
54	K	4,5	34
55	K	4,5	16
56	K	5	20
57	K	5	20
58	K	5	17
59	K	5	17
60	K	5	16
61	K	5	16
62	K	5	26
63	K	5	18

64	K	5	16
65	K	5	21
66	K	5	18
67	K	5	22
68	K	5	16
69	K	5	20
70	K	5	25
71	K	5	26
72	K	5	26
73	K	5	19
74	K	5	27
75	K	5,5	22
76	K	5,5	21
77	K	5,5	18
78	K	5,5	16
79	K	5,5	17
80	K	5,5	18
81	K	5,5	16
82	K	5,5	19
83	K	5,5	19
84	K	6	21
85	K	6	40
86	K	6	22
87	K	6,5	19
88	K	7	28
89	K	7	21
90	K	7	19
91	K	7	16
92	K	7	18
93	K	7	16
94	K	7	18
95	K	7	21

96	K	7	16
97	K	7	20
98	K	7	16
99	K	7	20
100	K	7	17

ΗΛΙΚΙΑ:

ΦΥΛΟ:

1. Μου είναι εύκολο να κάνω καινούργιους φίλους.

1	2	3
σωστό	δεν είμαι σίγουρος/η	λάθος

2. Δεν έχω σε ποιον να μιλήσω.

1	2	3
σωστό	δεν είμαι σίγουρος/η	λάθος

3. Μπορώ να δουλέψω καλά με τα άλλα παιδιά.

1	2	3
σωστό	δεν είμαι σίγουρος/η	λάθος

4. Μου είναι δύσκολο να κάνω φίλους.

1	2	3
σωστό	δεν είμαι σίγουρος/η	λάθος

5. Έχω πολλούς φίλους/πολλές φίλες.

1	2	3
σωστό	δεν είμαι σίγουρος/η	λάθος

6. Αισθάνομαι μόνος/η.

1	2	3
σωστό	δεν είμαι σίγουρος/η	λάθος

7. Μπορώ να βρω ένα φίλο/μια φίλη όταν το χρειάζομαι.

1	2	3
σωστό	δεν είμαι σίγουρος/η	λάθος

8. Είναι δύσκολο να κάνω τα παιδιά να με συμπαθήσουν.

1	2	3
σωστό	δεν είμαι σίγουρος/η	λάθος

9. Δεν έχω κανένα για να παίζω μαζί του.

1	2	3
σωστό	δεν είμαι σίγουρος/η	λάθος

10. Τα πάω καλά με τα άλλα παιδιά.

1	2	3
σωστό	δεν είμαι σίγουρος/η	λάθος

11. Αισθάνομαι παραμερισμένος/η.

1	2	3
σωστό	δεν είμαι σίγουρος/η	λάθος

12. Δεν έχω σε ποιον να πάω αν χρειαστώ βοήθεια.

1	2	3
σωστό	δεν είμαι σίγουρος/η	λάθος

13. Δεν τα πάω καλά με τα άλλα παιδιά.

1	2	3
σωστό	δεν είμαι σίγουρος/η	λάθος

14. Αισθάνομαι μοναξιά.

1	2	3
σωστό	δεν είμαι σίγουρος/η	λάθος

15. Τα παιδιά της τάξης μου με συμπαθούν πολύ.

1	2	3
σωστό	δεν είμαι σίγουρος/η	λάθος

16. Δεν έχω φίλους.

1	2	3
σωστό	δεν είμαι σίγουρος/η	λάθος

